

VIRGINIJA BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ

Poetų žemininkų kūrybos kodai Jono Juškaičio poezijoje

Anotacija: Straipsnyje analizuojamas žemininkų poetinės tradicijos atgimimas sovietmečio lyrikoje. Žemininkų kūrybos kodus joje galima atpažinti ir kaip bendrą susidomėjimą agrarine kultūra, ir kaip būdingų temų pasikartojimą atskirų poetų kūryboje. Žemininkų kūrybos kodai pastebimiausi Jono Juškaičio poezijoje. Svarbiausios Juškaičio temos (laiko ir mirties) savo stiprumu ir savita raiška prilygsta poetų žemininkų kūrybai. Nuo žemininkų Juškaitį kiek nutolina jo dėmesys etinėms problemoms, naujai atskleistas individo ir tautos ryšys. Juškaičio poezija yra visuomeniškesnė, labiau reflektuojanti kasdienybę.

Remiantis Juškaičio kūryba, aptariama semantinių paradigminių struktūrų raida, kuri parodo kintantį santykį su valstietiška kultūra ir kintančią būties sampratą. Gilioji žemininkų poezijos semantinė struktūra – išėjimo iš gimtųjų namų į pasaulį – atskleidžia ir namų vertės, ir būties prasmingumo paiešką. Nužeminimo, namų praradimo paradigma dominavo sovietmetyje, skatindama rekonstruoti ir išsaugoti praeities pasaulį. Žemininkų kūrybos tradicija sovietmečio lyrikoje iškilo savitais pavidalais, lėmė svarbiausius meninius ieškojimus, įtvirtino valstietiška kultūra paremtą prasmų paradigmą iki pat paskutiniųjų XX a. dešimtmečių.

Raktažodžiai: poetinė tradicija, poetai žemininkai, kūrybos kodas, sovietmečio lyrika, Jonas Juškaitis.

I

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo pradėti paraleliniai egzodo ir sovietmečio literatūros tyrinėjimai. Juose siekta susieti dvi istorinių aplinkybių atskirtas literatūros atšakas, susieti jose vykusius panašius procesus, atskleisti literatūros vientisumą. Šie tyrimai literatūros moksle jau turi savo tradiciją. Daugiausia įžvalgų esama Vytauto Kubiliaus, Ritos Tūtlytės, Rimanto Kmitos monografijose¹.

1 Vytautas Kubilius, *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003; Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių*

Straipsnio autorė šias problemas yra analizavusi monografijoje *Naujosios lyrikos semantika*², išvelgdama panašumus – Justino Marcinkevičiaus ir Marcelijaus Martinaičio kartą pavadindama „Lietuvos žemininkais“, ryškindama nužeminimo paradigmą 8-to dešimtmečio debiutantų (Gintauto Patacko, Vytauto Rubavičiaus, Antano A. Jonyno ir kt.) poezijoje. Kad šie dalykai dar nėra ištirti, įrodo ir Viktorijos Daujotytės straipsnis „Nuo žemininkų iki žemininkų“, 2019 m. pradžioje publikuotas žurnale *Metai*. Jame nurodomas žemininkų tradicijos gyvybingumas, išvardyti svarbiausi poetai ir prozininkai, patekę į jos lauką. Marcelijus Martinaitis laikomas artimiausiu pirmajai generacijai. Akcentuota ir pati tolimesnių tyrinėjimų svarba: „žemininkų sampratos centrą būtina plėsti ir iki išdraskytų pakraščių, matyti jos principų veikimą ir Lietuvoje, pokariu, tremtyje, rezistencijoje, [...] kiek galima labiau apimant dvidešimtųjų gimimo kartą, bet ja neapsiribojant“³. Šiame straipsnyje siekiama pratęsti jau esančius tyrinėjimus ir papildyti juos naujomis išvalgomis. Siūloma tyrimo kryptis – atskleisti, kaip sovietmečio poetų kūryboje ryškėjo naujas santykis su valstietiška kultūra ir keitėsi žmogaus būties samprata. Jono Juškaičio poezija čia analizuojama kaip žemininkų tradicijos tęsinys, giliųjų prasminių jos struktūrų kaita. Ši traktuotė lemia mokslinės problemos naujumą bei originalumą.

Metodine prieiga pasirinkta lyginamoji analizė, pagrįsta paradigminių semantinių struktūrų kaita ir literatūrinių kontekstų pažinimu. Kiek metaforiška kodų sąvoka suprantama kaip teminių ir poetikos dominančių visuma, leidžianti atpažinti žemininkų generaciją ir pastebėti jos įtakas po kelių dešimtmečių jau sovietmečiu kurtoje lietuvių poezijoje.

Norint atskleisti rūpimą problemą, reikia akcentuoti, kad poetai žemininkai, ateidami į literatūrą prieškario ir Antrojo pasaulinio karo metais, turėjo savo poetinę tradiciją: žemės tema, valstietiškas pasaulis daugelį metų buvo esminė lietuvių literatūros raidos kryptis. Reikia prisiminti, kad žemės tema lietuvių literatūroje susiformavo XIX a. literatūroje (Simonas Daukantas, Liudvikas Jucevičius, Antanas Baranauskas). Aktualizuota Maironio poezijoje, ji buvo nuolat traktuojama kaip išlikimo garantas žmogui, patekusiam į istorinių įvykių sumaištį. Anot

struktūrų kaita, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006; Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

2 Virginija Balsevičiūtė, *Naujosios lyrikos semantika*, Vilnius: Mokslas, 1994.

3 Viktorija Daujotytė, „Nuo žemininkų iki žemininkų“, *Metai*, 2019, Nr. 2, p. 76.

Vytauto Kubiliaus, „žemė neoromantikams buvo pastovumo archetipas“, o „[r]yšys su žeme – lemtinga tautinio identiteto dalis“⁴. Agrarinės kultūros įvaizdžiai funkcionavo Nepriklausomybės metų poezijoje įvairių prasmų – socialinių (Teofilis Tilvytis, Kazys Boruta), politinių, patriotinių, erotinių – lygmenimis. Vincas Mykolaitis-Putinas rinkinyje *Tarp dviejų aušrų* aktualizavo žemės – moters ryšį („Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme!“, eil. „Žemei“). Jau tada ryškėjo egzistencinis prasmų lygmuo ir žemės sudievinimo paskata. Žemės tema koncentravo archetipines prasmes, dažniausiai baltiškųjų vaizdinių klodą. Poetams žemininkams tai buvo svarbu. Valstietiškos kultūros pajautos gilėjimą labiausiai bus lėmęs filosofų Antano Maceinos, Stasio Šalkauskio, Juozo Girniaus domėjimasis lietuvių tautos mentalitetu. Savo kartos atėjimą į literatūrą yra aptaręs Kazys Bradūnas:

Pokalbiuose mums ėmė atrodyti, kad ligtolinė poezija didžia dalimi per lėkšta, kažkaip paviršutinė. Jutome, jog reikia ieškoti gelmių, į kurias lietuvių poezijoje lig tol daug dėmesio nekreipta. [...] Reikia leistis į dar nepajudintas mūsų tautos kultūrinės gelmes, bet ir perprasti viską, kas tik geriausia vakarietiškoje Europos poezijoje.⁵

Būtent Bradūnas nusakė dvi galimas alternatyvas lietuvių poezijai: 1) pagilinta valstietiškosios kultūros recepcija ir 2) egzistencinė problematika, nulemta daugiausia filologinio ir filosofinio konteksto, kontaktų su Vakarų Europos kultūra. Abi tendencijos buvo reikšmingos ir tarpusavyje susijusios, ir jomis turėjo būti realizuotas universalumo ir tautiškumo siekimas.

Jau pačiuose pirmuose žemininkų eilėraščiuose ėmė nykti neoromantikų kanonizuota lietuviško peizažo atributika, idiliška dabartis. Ji keičiama daug sudėtingesne agrarinės kultūros pajauta, vedančia į mitų ir tikėjimų sritį, kur ryškėja svarbiausios žmogiškosios būties universalijos. Anot Alfonso Nykos-Niliūno, neoromantikų erotinę ir socialinę avantiūrą keitė „intelektualinė avantiūra ir likiminių žmogaus problemų sprendimo troškulys“⁶.

Žemininkai pateikė niuansuotą prasmų spektrą. Įdomiausia atrodo žiauriosios žemės tema Nykos-Niliūno eilėraščiuose, apskritai būties erozijos jausmas, išryškėjęs pačioje jo kūrybos pradžioje. Konceptualiausiai žmogaus ir žemės

4 Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 84.

5 Kazys Bradūnas, „Poetai žemininkai: genezė, aptarimas, pavyzdžiai“, *Naujasis židinys-Aidai*, 1991, Nr. 10, p. 42.

6 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 297.

ryšiai atsiskleidė Antrojo pasaulinio karo metais rašytuose Vytauto Mačernio ir Kazio Bradūno eilėraščiuose, bet tuo pačiu metu pastebimas žemės kulto transformavimasis į subjektyviają, individualiąją plotmę. Problemiška tampa valstietiškos kultūros situacija: viena vertus – gilinimasis, vis sudėtingesnė pajauta, kita vertus – vadavimasis iš jos, didžiulis žingsnis universalumo link. Mačernis realizavo abu savo kartos kūrybinius užmojus. Tai patvirtina du svarbiausi Mačernio ciklai – „Vizijos“ ir jų tęsinys sonetai „Metai“. Pirmasis atskleidžia besikeičiantį santykį su valstietiška kultūra, antrasis – žmogiškosios būties analizę, paremtą Vakarų Europos filosofija. Tai patvirtina baltiškų ir indoeuropiečių archetipų lygmuo „Vizijose“ ir žvalgymasis iš skirtingų kultūrų pozicijų į žmogaus egzistenciją sonetuose „Metai“. Pagonybės vaizdiniai, perpinti su krikščionybės motyvais, nulemia Bradūno ankstyvosios lyrikos semantiką.

Paradigminė semantinė struktūra, susiejanti žemininkus, – išėjimo iš gimtųjų namų ir sugrįžimo į juos siužetas – leidžia reflektuoti namų pasaulio prasmes ir ieškoti buvimo pasaulyje būdų bei galimybių. Valstietiška kultūra adoruojama, bet su ja atsiveikinama. Tai patvirtintų „Vizijų“ finalas, maištingi Henriko Nagio ir Nykos-Niliūno poezijos subjektai – sūnūs palaidūnai. Tik Bradūno lyrinis subjektas buvo linkęs likti „tėviškės papėdėj“, netrokšdamas platesnio pasaulio erdvių. Žemininkų eilėraščiuose buvo išryškintos žmogaus būties universalijos – pažinimo troškimas, amžinybės geismas, kova, dievoieška, kūryba.

Kaip poetinė generacija žemininkai susiformavo prieškario ir karo metais, tada ir išryškėjo jų kūrybos kodas – žemės kultas bei atvirumas Vakarų Europos kultūrai ir tuo pagrindu sukurta egzistencinio tipo lyrika. Jau iševivijoje išleista antologija *Žemė* paliudija įvykusių poetinės tradicijos reformą, apėmusią įvairius teksto lygmenis – ir idėjų, ir poetinės kalbos, kartu įtvirtindama naujus lietuvių lyrikoje žanrus – vizijas, elegijas, simfonijas. Žemininkams buvo lemta išgyventi didžiulį žmogaus būties spektrą – nuo šviesių vaikystės rojaus vaizdinių iki pralaimėjimo, nevilties, maišto.

II

Žemininkų kūrybos tradicija Lietuvoje buvo drastiškai nutraukta pirmaisiais sovietmečio metais, bet ji buvo pernelyg stipri, kad neveiktų, neatgytų naujais pavidalais. Suprantama kad sovietmečio lietuvių poezija – nevienaplanis, istoriškai kintantis,

daugiaprasmiš kūrystos laukas, po didžiulio nuosmukio pirmaisiais pokario dešimtmečiais pamažu ėmęs atsigauti 6-ame dešimtmetyje. Pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais ideologiškai ribojamai ir kruopščiai cenzūruojamai lyrikai buvo palikti tik patys bendrieji poetinio pasaulėvaizdžio apmatai – gamtovaizdis, kaimo butis, metų laikų ciklas. Jie turėjo tapti meninių vaizdų pagrindu. Žemininkų kūrybos kodų galime ieškoti itin plačiame sovietinės lyrikos lauke. Apie žemininkų kūrybos poveikį galima kalbėti dviem aspektais. Ir pačiu bendriausiu (kaip žemės kulto atgimimas), ir siauresniu (kaip pėdsakai atskirų poetų kūryboje). Per kelis dešimtmečius naujai atgimusi žemės kulto tendencija apėmė labai platų poezijos lauką – Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Jono Strielkūno, Alfonso Maldonio ir kt. pačių stipriųjų sovietmečio poetų kūrybą. Tos tradicijos tąsa buvo vėliau debiutavusių jau kitos kartos poetų kūryba (Algimanto Verbos, Stasio Jonausko ir kt.). Saviti žemininkų tradicijos aspektai ryškėjo Sigitos Gedos, Albino Žukausko, Vytauto Bložės lyrikoje. Jų kūryba pasižymi daug sudėtingesniu meninės transformacijos lygiu, pasiektu parafrazuojant mitus ir ritualus, Biblijos vaizdinius, įjungiant Vakarų ir Rytų kultūros reminiscencijas. Žemininkų kūrybos poveikis sumažėjo 8-ame dešimtmetyje debiutavus Antano A. Jonyno, Gintauto Patacko, Vytauto Rubavičiaus, Almio Grybausko kartai. Jų poezijoje atsivėrė nacionalinio kolorito netenkantis poetinis pasaulis ir labai sumenko agrarinio pasaulio svarba.

Didžiūmos sovietmečio lyrikos semantinis modelis buvo tas pats, universalus, jau susiformavęs (valstietiškos kultūros adoracija ir jos pagrindu kurtas idėjų laukas), tačiau egzistencinė refleksija kita, liudijanti pasikeitusią žmogaus ir tautos situaciją. Paradigminė semantinė struktūra – nužeminimas, žemės praradimas gyvenant savoje žemėje (Martinaitis save laikė agrarinės kultūros atstovu, išgyvenusiu jos žlugimą). Iš to atsirado praradimo nuojautos ir noras išsaugoti, restauruoti buvusius pavidalus (nuolatinės tautinės kultūros ir istorijos refleksijos). Idėjų laukas kitas, dažnai neturintis žemininkų universalumo, tačiau akivaizdus etinis jo pobūdis, būties autentizavimo pastangos, siejančios tautą ir žmogų.

Žemininkų kūrybos kodai ryškiausiai atsiskleidė Jono Juškaičio poezijoje. Jo lyrikoje atpažįstamos beveik visos iki tol buvusios poetinės mokyklos, jų tradicijos. Galima atpažinti Antaną Baranauską ir Maironį, simbolistus (ypač Jurgį Baltrušaitį), Vincą Mykolaitį-Putiną, neoromantikus. Nuo pat savo pirmųjų rinkinių Juškaitis siekė dialogo su poetine tradicija norėdamas į ją įsiklausyti, priminti sovietmečio lyrikos kontekste. Jo eilėraščių genetinis artimumas Nepriklausomybės metų kultūrai ir literatūrai – nekeliantis abejonių.

III

Nuo pat kūrybos pradžios Juškaitis patenka į modernėjančios sovietmečio lyrikos paradigimą, formuluoja jos estetinę programą. Jo straipsnis „Opiausia – poezijos vertė“, išspausdintas 1972 m. *Poezijos pavasaryje*, skambėjo kaip savotiškas manifestas, įteisinantis naują santykį su istorija, su dabartimi, apskritai su pasauliu:

[...] kad ir tas pats kaimas, jei jis būtų ne sentimentai, o neišvengiamybė, tyrinėjant žmogų neatsietai nuo mūsų senovinės pasaulėžiūros, tautos likimo, šimtmečio vidurį sudrebinusių kataklizmų, nuo XX a. filosofijos, mokslo ir estetikos idėjų, dabarties aktualijų.⁷

Tame pačiame straipsnyje Juškaitis ieško perspektyvų poezijai ir jas siūlo:

Vidaus gyvenimo refleksija, analitinė mintis išstumia šalin aprašinėjimus, natūralistinį, empirinį tikrovės suvokimą – savitas pasaulio išgyvenimas; atsiranda gražių asociacijų, išmonės, žaidimo, konstruktyvaus mąstymo, kalbos žavesio, didingos fantazijos, transformuota sukurtinė antrinė tikrovė autentiškai kalba apie savąjį laiką; interesų išplėtimas į visą pasaulį, natūralaus visuomeniško ir asmeniškio susilydymas, patvirtinantis, kad nėra paprasto ir nepaprasto, o tik nepaprastas dvasinis kelias lig visko.⁸

Juškaičio nusakyta estetinė programa įteisino kelis svarbius momentus. Visų pirma lyrikos esmę – žmogaus būties analizę, jos sudėtingumą ir prieštaringumą. Jo pasisakyme ryškėja siekimas įtvirtinti meninę pasaulio transformaciją ir poetinę kalbą kaip savaiminę prasmę, sąmoningą funkcionalaus teksto kūrimą. Tai irgi buvo nauja 8-to dešimtmečio pradžios lyrikoje. Iš esmės tai buvo poetų žemininkų programa, prisiminta po kelių dešimtmečių, pakartojanti esmines nuostatas – dėmesingumą valstietiškai kultūrai ir atvirumą būties problemoms.

Iš poetų žemininkų Juškaitis perėmė pačią bendriausią nuostatą – žemės adoravimo, jos pilnatvės pajautą (ši kiek primena Bradūno ir Mačernio). Iš jos kyla pasaulėvaizdžio archajiškumas, sakralumo ženklai kraštovaizdyje, praėjusių

7 Jonas Juškaitis, „Opiausia – poezijos vertė“, *Lyra ant gluosnio: straipsniai, pokalbiai ir kita*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 33.

8 *Ibid.*, p. 34.

laikų dimensija, ciklinė laiko pajauta ir kiti Juškaičiui svarbūs dalykai. Juškaičio lyrika saugo tą prieškarinės Lietuvos – rūpintojėlių, kryžių Lietuvos – vaizdinį, dar kartą paliudijantį artimumą Nepriklausomybės metų kultūrai.

Ankstyvuosiuose Juškaičio rinkiniuose meninė erdvė formuojama iš gamtos detalių ir kaimo gyvenimo vaizdinių, ji yra prisodrinta ir senosios pasaulėjautos atspindžių, mitų relikty, ir ritualų (ugnį pakuria Aušrinė, o vanduo yra senas). Poetinio pasaulio modelis irgi primena poetus žemininkus: erdvė koncentriška, išryškinta sodybos svarba. Gimtieji namai Juškaičio eilėraščiuose – tai „[s]upynimas sakralinis visko“⁹, „natiurmortas su namų dvasia“¹⁰ ir „šventa ramybė ta, kuri tėvų namuos“¹¹. Namų erdvė – sakralių ritualų pasaulis, koncentruota būtis, teikianti subjektui saugumo ir prasmingos būties pajautą. Tai vaikystės rojus, kur nejučia laiko tėkmė, bet kuris neišvengiamai bus prarastas. Kaip ir Mačernio „Vizijose“, namai – ne vien gyvųjų, bet ir mirusiųjų namai: „Lyg eina tie, kurių nėra, link namo / Su žiburiu šviesioj vienatvėj tolių...“¹² Sodyba – kelių kartų būstas – „visos genties seklyčia“, o seni daiktai yra palietę daugelio kartų rankas ir sielas:

Ten buvo taip jauku
 Nuo mielojo senumo šiandien menamuos
 daiktuos. Tarp jų gražus gyvenimas sutilpo.
 Jie rodė kryptį judesiams ir tiltą
 Nutiesdavo kartoms į sielą.¹³

Iš poetų žemininkų Juškaičiui artimiausias yra Mačernis, ypač jo „Vizijos“. Galima sakyti, kad Juškaičio poetinis kraštovaizdis yra irgi vidinis, vizijinis, priartėjantis prie sapno būsenų, išgyvenamas atsiminimuose. Anot paties poeto,

9 Jonas Juškaitis, *Anapus gaiso*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 8. Toliau cituojant iš šio rinkinio tekste skliaustuose nurodoma santrumpa AG ir puslapio numeris.

10 Jonas Juškaitis, *Dešimt žodžių jazmino žiedui*: iš 1950–1981 metų eilėraščių, Vilnius: Vaga, p. 86. Toliau cituojant iš šio rinkinio tekste skliaustuose nurodoma santrumpa DŽ ir puslapio numeris.

11 Jonas Juškaitis, *Tolimos dainos*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 94.

12 Jonas Juškaitis, *Varpai sudūlės nuo skambėjimo*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 26. Toliau cituojant iš šio rinkinio tekste skliaustuose nurodoma santrumpa VS ir puslapio numeris.

13 Jonas Juškaitis, *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 173. Toliau cituojant iš šio rinkinio tekste skliaustuose nurodoma santrumpa MŽ ir puslapio numeris.

vizija jam yra tapusi esmine pasaulio regėjimo ir sudvasinimo galimybe: „[...] iš pačių kūdikystės gelmių, iš viso, kas buvo, nuo pavidalo ieškančios dvasios gaivalo vaizduotėj kyla apibendrinančios vizijos.“¹⁴ Tik Juškaičio vizija nėra tokia vientisa, ji nuolat perkertama reflektuojančios minties, vienas kitą dengiančių vaizdų. Kūdikystės prisiminimų vizijos abiejų poetų kūryboje susijusios su bendresniu tautos gyvenimo, jos egzistencijos pamatų apmąstymu, atgaivinant tam tikrą lietuviškos pasaulėjautos archetipą, panašų abiejų poetų kūryboje: artimumas žemei, darbo pagarbinimas, rami kartų kaita – tai kertiniu akmeniu gula į Juškaičio poetinę pasaulėjautą ir tampa egzistencinės refleksijos pagrindu. Juškaičio kraštovaizdžio pajautoje nuolat slypi praeities jausmas – prisiminimų, istorijų, sapnų. Kraštovaizdyje glūdi pasakojimai, kurie nuolat išskyla, juntama nuolatinė pastanga išžiūrėti į „žmonių kelius senus“, išgirsti tautos istoriją (eil. „Kuturių kaimas“, DŽ, 109). Praeities nuojauta smelkiasi į gamtinį Juškaičio lyrikos pasaulėvaizdį kurdamą jo dvasingąjį klodą: „Iš daiktų, iš kelių, iš laukų paviršiūn išskyla / Praėjusių laikų paveikslai kilnindami“ (eil. „Gražus geguži“, DŽ, 176). Namų, daiktų ir žmonių sąryšingumas panašus į ankstyvuosius Nykos-Niliūno eilėraščius. Tarkim, vaizdas „Ant stalo snausdamas tokioj ramybėj merkia / Blakstienas liūdnas žiburys“ (eil. „Toli žaraj raudonaj vos girdėti varpas...“, AG, 22) primena eroziją patiriančius Nykos-Niliūno namus, o egzistencinė vaikystės vertė suvokiama kaip Nagio kūryboje: „Tu paguodos išdidi drama / Kūdikystės sapnai...“ (MŽ, 110). Vaikystės laikas dažnai primena sapną, asocijuojasi su gelmėmis. Kraštovaizdyje slypi Juškaičio „vaikystės tekstas“, išryškėjęs jau pirmuosiuose rinkiniuose ir vėliau vis išskylantis įvairiausiomis patirtimis. Svarbiausios iš jų – iš vaikystės atsineštas gamtos išgyvenimas („Vaikyste, žaidus kaip gamta / Su manimi...“, MŽ, 58) ir pirmosios transcendentcijos patirtys, irgi regimos gamtoje. Vaikystės rojus gali būti skurdus, bet jis skleidžia savo šviesą:

Mes bėgam drabužiais skurdžiausiais,
Lyg jaučiam, kad miegas bus ilgas...
Išleidai – ir didelis džiaugsmas:
Kaip saulė nugrimzdus į smilgas.

14 Jonas Juškaitis, „Autobiografija“, *Tarybų Lietuvos rašytojai*, t.1. Vilnius: Vaga, 1972, p. 423.

Našlaičių švarkeliai nubrizgę.
 O viskas taip nauja, taip nauja.
 Šviesybė kaip smilgose blizga
 Ir mūsų darbuos dalyvauja.
 Eil. „Saulė smilgose“ (AG, 32)

Kaip ir poetų žemininkų eilėraščiuose, Juškaičio sukurtą vaikystės rojų griaua mirties nuojautos.

Išplėtota žmogaus būties analizė dar stipriau susieja Juškaičio poeziją su poetais žemininkais. Jo poezijoje nebijoma prisiliesti prie slėpiningų žmogiškosios būties gelmių, ir tuos momentus ryškiausia atskleidžia jam itin svarbių temų – laiko ir mirties – traktuotės.

Daugelis Juškaičio eilėraščių patvirtintų, kad laiko refleksija yra nuolatinė, tapusi egzistencinio nerimo ir baimių priežastimi. Juškaičio lyrinio subjekto savivoka kiek primena Mačernio sonetus „Metai“ – praeinantis žmogus praeinančiame, nuolat besikeičiančiame pasaulyje: „Aš bėgu per laiką, kurs bėga“ (AG, 65). Subjektas nuolat patiria savąjį laikinumą, suvokia, kad laikas jam nepriklauso, kad jis yra tik laiko svečias: „Nepriklausančiam net man / Laikui priklausau. // Tegaliu tarp sukurių / Suktis – svečias pas / Laiką: vieną teturiu, / Bėga ir tas pats...“ (AG, 68), „Toks mano jis, galiu kaip raudą / Raudot vis... Noriu, noriu laiko...“ (AG, 76).

Juškaičio poezijoje jaučiamas nuolatinis laiko skilimas į praeitį ir dabartį, kuris irgi primena žemininkų poetinę mąstyseną, ypač ankstyvuosius Nykos-Niliūno eilėraščius. Praeities ontologinė vertė atskleista jau pirmojoje knygelėje *Ir aušros, ir žaros*: „O praeitis, kuri visur didėjo / Pilna kažko, kaip augalas tylaus“ (eil. „Naktis“¹⁵). Vėlyvesnėje kūryboje nuolat patvirtinamas ontologinis, beveik savaiminis, praeities vertingumas: „Brangi praeitis, nes turiu ją“ (eil. „Arkliai“, DŽ, 101). Praeitis – svarbių ir brangių patirčių laikas, ypač iš pirmųjų gyvenimo metų, skurdoko vaikystės rojaus, jaunystės laikų. Ir dar svarbus yra sustabdytos akimirkos, Juškaičio įvardijamos „mirksniu“, motyvas, savotiškas Mačernio „aukštųjų akimirkų“ atitikmuo. Mirksnis leidžia pajusti dabartį, ir ta patirtis laikoma ontologiškai vertinga: „Lekia laikas mirksnio dabartim – / Pati brangiausia dovana“ (eil. „Aš taip norėčiau jūsų paklausyti...“, DŽ, 114).

15 Jonas Juškaitis, *Ir aušros, ir žaros*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 11.

Juškaitis yra rašęs, kad jo eilėraščiuose nėra minties, kurios nebūtų paveikusi mirtis. Mirties visuotinumą išgyvenimas jo kūryboje prilygsta stipriausiai žemininkų išplėtotoms žemininkų temoms. Subjektas, siekiantis pilnaverčio buvimo ir jo šviesiųjų patirčių, nuolat jaučia artėjančią egzistencijos baigtį: „Truputis laimės, jog dar einu, ir truputis šurpo, kad jau artėju“ (MŽ, 117). Ir iš tiesų jo kūryboje didžiulis mirties visuotinumą jausmas, mirties motyvų dažnumas, jų nuolatinės sąsajos su kitomis egzistencinėmis temomis – visų pirmausia Dievo – persmelkia visą poetinį pasaulėvaizdį. Subjektas jaučia mirties buvimą, jos buvimą šalia, atpažįsta jos pradą savojoje būtyje („verkia mirtis / Manyje“ – eil. „Kur tos akys...“¹⁶); patį gyvenimą suvokia kaip nuolatinę mirtį („Kol esi, tol miršti“ (eil. „Praeityj vien verkia...“, AG, 60), bet su tuo negali apsiprasti: „Tik su viena mirtimi / Susitaikint negaliu“ (eil. „Vijokliai ant grynų...“ PV, 130). Nebūties baimė išskaitoma mirštančiųjų akyse: „Numirštančių akys kartojo: / Ne mirti baisu, bet nebūti. / Prieš amžiną žemės rytojų / Tikėjimo tamsai – stebuklui“ (eil. „Užnemunė“, DŽ, 99–100). Praeitis atsiveria kaip mirties erdvės, akcentuojama, kad praeityje mirties yra daug.

Mirtis susijusi su kitais sunkiaisiais buvimo aspektais – liga, kančia. Vienas iš pačių įspūdingiausių mirties temų atskleidžiančių eilėraščių – „Kai gulėjau mirties patale“ (populiaraus amerikiečių prozininko Williamo Faulknerio, sovietmečiu versto į lietuvių kalbą, romano pavadinimu):

Mirtie, kai tu dvelkei į veidą
 Ir žmonės, ties manim pasilenkę, paseno,
 Kada laikiaus už rankų,
 Nes nebuvo daugiau už ko laikytis,
 Ar siaubą jutau šitam dvelksme?
 Turbūt vien liūdesį, prilygstantį
 Žioruojančio vasaros gaisro išgąščiu
 Raudonam. Pasibaisėtina buvo,
 Kad gyvenimas telpa tarp kelių daiktų.
 Tai tu puti į jo burę.
 Lovos urve man patalo paklodė
 Pasakė, kas yra vienatvė.

16 Jonas Juškaitis, *Pilnas vakaras nutilusios daimos*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 17. Toliau cituojant iš šio rinkinio tekste skliaustuose nurodoma santrumpa PV ir puslapio numeris.

Kapų didinga tyla tu prijaukini mintis –
 Tam, kas nepraeina,
 Ruoštis tuo, kas praeina.

Neišmoko gyvenimas mirti –
 Mirtis gyventi išmoko,
 Nes ne mirti šiurpu, bet nebūti,
 O žemė – viena kaip mirtis...
 Protas ieško savo paguodai
 Mirties prasmės,
 Nors randa, ko neieško. Mirties
 Vėjas pučia į kartą, užstojusią mus.
 Surenkam savo dvasioj
 Tragišką šviesą iš jos akių
 Lyg žolės nuvystančios kvapą.
 Ateina eilė patiems užstot kartą
 Kaip brangūs mirusieji priartina žemę!

Aš daug ko neturiu,
 Bet dėkui tau,
 Kad paruošei tam, ką turiu. (MŽ, 59–60)

Juškaičio eilėraščių subjektas nuolat apmąsto savosios egzistencijos pagrindus, bet tai nėra vienišos meditacijos. Ryšiai su tauta priklauso svarbiausių sprendimų laukui, yra subjekto tapatybės dalis. Apskritai žmogaus ir tautos santykiai Juškaičio eilėraščiuose labiau akcentuoti, išryškinti negu poetų žemininkų.

Iš nuolatinų, visuose rinkiniuose randamų istorijos refleksijų aiškėja dabarties pasaulio vaizdas – tauta gyvena nelaisvėje, jos istorija suklastota, iškreiptas likimas. Juškaičio kūryboje nuolat kartojama mintis – sovietmečiu sugriauti tautos buvimo pagrindai: tauta yra suklupusi, tuščias ir nykus jos laikas, palikęs tuštumą dažno žmogaus sieloje. Situacija įvardinta kaip dvasinė naktis. Rinkinyje *Dešimt žodžių jazmino žiedui* pasakyta: „Tik ne ant piktai suklastotų / Buvimo paties pagrindų“ (DŽ, 59), beveik tais pačiais žodžiais patvirtinta rinkinyje *Pučia vėjas į širdį*: „Pagrindai buvimo suklastoti“ (PV, 88). Tai tinka ir mūsų tautai, ir visam pasauliui, kurio būtį stengiamasi pajusti, įvardinti.

Pasaulio jausmas Juškaičio eilėraščiuose atsiskleidžia dramatiškais pavidais. Juškaičio poetinis pasaulis yra prarandantis savo dieviškumą. Jau minėta, kad pastanga sakralizuoti pasaulį yra nuolatinė, bet tai tinka tik kraštovaizdžiui, gamtiškai būčiai apskritai. Socialiniai ir egzistenciniai gyvenimo aspektai daug komplikuočiau. Juškaičio lyrika turi stiprią orientaciją į žemiškąją kasdienybę, socialinis žmogaus buvimas iškyla visu šurpu ir realybe.

Egzistencinis Juškaičio eilėraščių subjekto būvis yra nepatenkinamas. Juškaičio eilėraščiuose subjektas yra įmestas į pasaulį, patiria nuolatinį nerimą. Jis išgyvena susvetimėjimo su būtimi jausmą, priverstinę socialinę, taip pat tautinę, alienaciją. Yra eilėraščių, liudijančių priešišumą pasauliui, akcentuotas abipusis žmogaus ir pasaulio neatitikimas. Šios patirtys leidžia Juškaičio kūrybą traktuoti kaip melancholijos pasaulį, pilną egzistencinių iššūkių ir baimių. Apie juos yra rašiusi švedų tyrinėtoja Karin Johannisson: „[...] tarp individo ir pasaulio kažkas įspraudžia filtrą – tai, kas ten patenka, ir kuria bet kokią prasmę. Pasaulis atrodo absurdiškas. Balsai gali skambėti kaip beprasmis tarškėjimas, o žmonės priminti juokingus statistus“.¹⁷ Subjektas dažniausiai trokšta tą susvetimėjimą įveikti, neapleisti savosios būties, neprarasti jos prasmingumo jausmo. Pasaulis pasiklydęs, prarandantis dieviškumą, todėl subjektas rimtai pasiryžęs jį tobulinti. Žemiškosios būties tobulinimas ir ruošimasis amžinybei („dieviškai nakčiai“) – svarbiausi subjekto pasirinkimai.

Tokią laikyseną Charles'as Tayloras, katališkų pažiūrų Kanados filosofas, yra pavadinęs autentiškumo etika, ją traktuodamas kaip sąmoningą nuostatą tautos ir savo paties atžvilgiu, kaip moralinį idealą, kadangi „[v]isuoje nebeturi šventos struktūros“¹⁸, todėl yra būtina ją atkurti ir išsaugoti. Taylora filosofijoje nuolat keliamas ir svarstomas vertybių klausimas, kadangi „[v]ertybių sukurtumo samprata suteikia laisvės ir galios pojūtį [...]“. Pats autentiškumas yra laisvės idėja.¹⁹ Anot jo, „[a]utentiškumas rimtai turi būti suvokiamas kaip moralinis idealas.“²⁰

Etinės nuostatos, aukšti moraliniai idealai – Juškaičio lyrikos stiprybė, išskirianti jį iš sovietinės poezijos. Svarbiausi etiniai pasirinkimai – sąmoningai

17 Karin Johannisson, *Melancholijos erdvės. Apie baimę, nuobodį ir pažeidžiamumą* (iš švedų k. vertė Raimonda Jonkutė), Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 30.

18 Charles Taylor, *Autentiškumo etika* (iš anglų k. vertė Alvydas Jokubaitis), Vilnius: Aidai, 1996, p. 28.

19 *Ibid.*, p. 27.

20 *Ibid.*, p. 56.

pasirinkta kančia, gailėstingumas kenčiančiajam. Kadangi Juškaičio eilėraščiuose nuolat ryškinama, kad yra pažeisti ir tautos, ir visos žmonijos („be meilės žmonija“) etiniai buvimo principai, tai ir pagalba jiems turi būti etinė. Atsvara pasaulio tuštumui, sužvėrėjimui, kvailumui yra dvasios laisvė, gili, suvokianti žmogaus siela, prasmingai iškentėta kančia („Šventa tikrai kančia geroji / Ir proverksmais niūniuotos giesmės“ (eil. „Dagiai prie takų“ AG, 20)). Pasaulis išgyvenamas per kančią, o pati kančia nėra blogis, nes ji priartina prie dieviškumo. Juškaičio eilėraščiuose pabrėžta, kad kančia ir gailėstingumas – didžiosios jungtys tarp žmonių, humanizuojančios pasaulį. Gailėstingumo jausmas yra vienas iš didžiųjų Juškaičio lyrikos išgyvenimų, susiejantis jį su Marcinkevičiaus ir Martinaičio kūryba, apskritai su agrarine sovietmečio poezija, stipria savo etiniais sprendimais. Gailėstingumo ieškoma ir jis randamas pasaulio pavidaluose: „...šviesu / Baltoj mėnesienoj / tarytum gailėstingume“ (AG, 18). Gailėstingumas – bene „vienintelė prasmė“, didžiausia žmonių tarpusavio ryšių galimybė:

Ir šviesu man – iš sielos visos
 Būt su siela visa
 Kenčiančiojo šalia: be šviesos
 Šitos – viskas tamsa.
 Eil. „Atodūsis“ (AG, 142)

Eilėraščiuose nuolat primenama, kad pasigailėjimo reikia ir kenčiančiam žmogui, ir tautai, ir visai žmonijai. Juškaičio lyrikoje dažnos šitos kietos, valingos etinio apsisprendimo linijos. Taurią etinę laikyseną lemia supratimas, kad išgelbėti gali tik dvasingieji pradai, gailėstingumas, kenčiančiųjų pagailėjimas. Juškaičio eilėraščiuose vertingu laikomas žmogaus sielos gilumas, vertinami kuklumas ir nuolankumas. Su pagarba kalbama apie žmones, kurie gyvenimus nugyveno „Pasaulį vien tik maldomis palietę“ (eil. „Gėlių stiklus skambiuosius...“, VS, 27).

Kaip minėta, Juškaičiui artimiausia yra Mačernio poezija. Eilėraščiuose esama konkrečių pavyzdžių, patvirtinančių tas sąsajas. Galima stebėti, kaip Mačernio kūrybos intertekstai įsipina į Juškaičio eilėraščių, tampa jo dalimi.

Poetai jaučia savo mirtį, kad susimąstę ar užsisvajoję
 Kas dieną rašo po amžinybės alsavimo sonetą, o su tuo
 Dūmų plaukus paleidusios neigimo dvasios

artėjimu švelnūs varpų garsai po laukus klajoja.
Ak, koks mieguistas saulėtas ruduo.
 Ir spalio popietę, kai tavo kraujas liejos, –
 Uždegtų sodybų dūmai tarp sprogimų vėduoklių į debesis plaukė
 Virš bruzdančių ligi akiračio žmonių, ir vėjas
 Ugnies mus bloškė į geltoną lauką.
 Kiekvienas lietuvis
 Turėjo būti kaip Vytautas Didysis
 Po mūsų jaunystės jazminų ilgesio dangum,
 kur maišėsi musės su lėktuvais.
Tawa nouson lieka ir užmiršta išmirusios tautos kalba. Dubysos
 Mėtom kvepiančius žodžius kalbėjau einant pro
 kapus, žiaurioj laikų tamsoj Rūpintojėlis
 buvo kaip lakštingala girdėti.
Gyvenimas naktis, bet skliautai jos žvaigždėti.
 Eil. „Vytautui Mačerniui“ (AG, 91)

Eilėraštis sukurtas kaip citatų audinys. Jame pastebimas ryškus tekstinis sutankėjimas, kuriamas iš nuolatinio savo teksto ir Mačernio kūrybos intarpų. Į eilėrašį įkomponuotos eilutės iš Vytauto Mačernio 6 „Rudens“ („Ak, koks mieguistas, saulėtas ruduo...“²¹ ir 37b „Žiemos“ sonetų („Gyvenimas naktis, bet jo skliautai žvaigždėti“²²). Mačernį atpažįstame ir iš parafrazių („Po mūsų jaunystės ilgesio dangum“ – pgl.: „Po nežinios dangum“²³); jį primena visa šviesi, mieguistų varpų garsų kupina 6 „Rudens“ soneto atmosfera. Galime stebėti, kad cituotos Mačernio eilutės intensyviai kuria Juškaičio eilėraščio prasmes, išplečia savo semantines ribas, tarp savo ir svetimo teksto užsimezga intertekstiniai ryšiai. Kaip intertekstas skleidžiasi ir abiejų poetų biografijos faktai – Mačernio žūtis ankstyvą rudenį ir tą pačią dieną sudeginti Juškaičio tėvų namai. Tapatumą liudija kolektyvinis subjektas: „Po mūsų jaunystės ilgesio dangum...“. Eilėraštyje svarbus yra istorijos tragizmas, ta žiauri laikų tamsa, ir tautos išlikimo galimybės – tada, kai liejasi kraujas ir deginamos sodybos. Tikėjimas yra tau-

21 Vytautas Mačernis, *Po ūkanotu nežinios dangum*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 54.

22 *Ibid.*, p. 112.

23 *Ibid.*, p. 73.

tos išlikimo istorijoje garantas – kaip prūsiškas *Tawa nouson*, kaip lietuviškas rūpintojėlis. Vardijami lietuvių tautinės ir religinės sąmonės ženklai (Vytautas Didysis, Rūpintojėlis, prūsiškas *tawa nouson*). Paskutinė eilėraščio eilutė visiškai sutapatina Mačernio ir Juškaičio tekstus, įtvirtindama svarbiausią idėją – būties teigimą, nors ją supa naktis.

Išvados

Jono Juškaičio poezija ryškiausiai paliudija žemininkų tradicijos veikimą sovietmečio poezijoje. Būtent jo kūryboje galima atpažinti žemininkų poezijos kodą – valstietiškos kultūros adoraciją, būties prasingumo paieškas, atvirumą Vakarų Europos kultūrai. Egzistencinių refleksijų stiprumu ir savita raiška Juškaičio eilėraščiai prilygsta poetų žemininkų kūrybai. Nuo jų Juškaitis atsiskiria savo poezijos visuomeniškumu, atvirumu tautos išlikimo problemoms.

Žemininkų poetinė tradicija buvo apėmusi platų poezijos lauką, veikdama svarbiausių sovietmečio autorių kūryboje. Ją galima atpažinti daugiaklodėje valstietiško pasaulio sampratoje, kuri leido apmąstyti pasikeitusią žmogaus situaciją, reflektuoti etines ir egzistencines vertes. Žemininkai laisviau analizavo žmogaus būtį, keldami ontologines problemas (dievoieška, kova, laisvė, kūryba), o ideologizuotai ir cenzūruojamai sovietmečio lyrikai buvo leista mažiau. Jos išskirtinumu ir stiprybe tapo etinis refleksijų pobūdis.

Gauta 2019 09 30

Priimta 2019 11 06

Poetic Codes of the “Žemininkai” Group in Jonas Juškaitis’s Poetry

Summary:

The article analyzes the revival of the “Žemininkai” group tradition in Jonas Juškaitis’s poetry. A somewhat metaphorical concept of “codes” is understood as a set of dominant themes and poetic features which allows to identify the generation of the “Žemininkai” poets and specify its influence in Soviet poetry. The “Žemininkai” poets formed as a poetic generation in the pre-war and WWII years. It was during that time when their poetic “code,” which asserted the cult of the land, openness to Western European culture and stood out for its existentialist poetry had emerged.

Juškaitis adopted from the “Žemininkai” the sense of adoration of the land and its abundance (which in a way resembles Bradūnas and Mačernis). The archaic nature of the worldview, the constant signs of sacredness in the landscape and the dimension of past times can be easily traced in his poetry. Of all the “Žemininkai” poets, Mačernis (especially poetic cycle of “Visions”) is the closest to Juškaitis.

The deeper analysis of the human existence links Juškaitis’s poetry with the “Žemininkai” poets even more. The intensity and distinctive expression of its most important themes, time and death, are similar to the poetry “Žemininkai.” Juškaitis differs from the “Žemininkai” group by focusing on ethical issues and the newly revealed relationship between the individual and the nation. His poetry is more sociable and reflective of everyday life.